

DE VERDRIJVING VAN HELIODORUS UIT DE TEMPEL

Een fresco uit de Stanza di Eliodoro

Rafael, *De verdrijving van Heliodorus uit de tempel*, 1511-12
Fresco, breedte aan de onderzijde 808 cm; hoogte 453 cm¹
Stanza di Eliodoro, Palazzi Pontifici, Vatican

Pieter Vis, studentnummer 3067785

Kernproblemen 1400-1600, cursus 2008-2009
Docent Prof. Dr. Koen Ottenheim
Faculteit Geesteswetenschappen, Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis
Universiteit Utrecht

¹ De afmetingen verschillen nog al eens per auteur. Deze getallen komen uit Redig de Campos, D., *Raffaello nelle stanze*, Milano 1965 p. 34.

2 Makkabeeën 3:25-26

25 Er verscheen hun een prachtig opgetuigd paard, dat op Heliodorus afstormde en hem onder zijn voorhoeven dreigde te vertrappen. Het werd bereden door een angstaanjagende ruiter in een wapenrusting die blonk van het goud. 26 Bovendien verschenen hem nog twee andere jongemannen, die er geweldig sterk en bijzonder knap uitzagen en gehuld waren in schitterende kledij. Zij gingen aan weerskanten van hem staan en lieten een regen van slagen op hem neerdalen

Het tweede apocriefe boek van Makkabeeën vertelt over Heliodorus dat hij als hoge ambtenaar door zijn koning Seleukus werd uitgezonden om schatten uit de joodse tempel te halen. De koning had immers vernomen dat de tempel onmetelijk rijk was en over veel meer bezittingen beschikte dan nodig. Ondanks bezwerende woorden van de hogepriester Onias betrad Heliodorus de tempel om de kostbaarheden te inventariseren. Priesters en alle aanwezigen knielden neer om een smeekgebed tot de hemel te richten. Toen Heliodorus voor de schatkamer stond, kwam een hemelse ruiter met zijn begeleiders om de indringer neer te slaan. Heliodorus smeekte Onias hem in leven te laten en mocht terug keren naar koning Seleukus om te vertellen van deze gebeurtenis.

Stanza di Eliodor (kamer op de tweede verdieping van het Vaticaanse Paleis) bevat vier fresco's, die thematisch het wonderbaarlijke ingrijpen van de goddelijke macht verbeelden. Er zijn verschillende theorieën over de keuze van deze Bijbeltekst voor dit fresco aan de zuidzijde van de Stanza, maar de beperkte omvang van dit werkstuk laat niet toe hier uitputtend over te schrijven.² De meest gangbare (en wellicht voor de hand liggende) verklaring is dat opdrachtgever paus Julius II bevreesd was dat wereldlijke bestuurders beslag zouden leggen op de kerkelijke rijkdommen. Louis XII van Frankrijk had immers in 1510 een decreet uitgevaardigd waarin de mogelijkheid werd geopend om kerkelijk schatten te gebruiken voor oorlogsvoering. Saillant detail is dat Louis XII toentertijd koning van Jeruzalem was.³

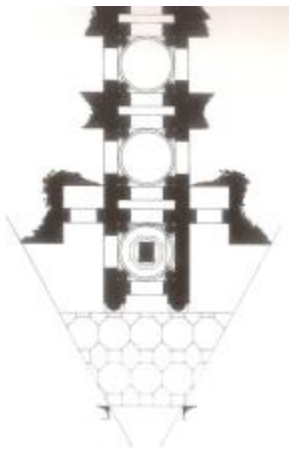
Het thema is door Rafael (1483 – 1520) in 1511/12 uitgewerkt door verschillende, in de tijd opeenvolgende gebeurtenissen tegelijkertijd af te beelden, een werkwijze die in

² Zie o.a. Shearman, John, *The expulsion of Heliodorus*, Roma 1983 p. 81, 82. Ook wijst Ettlinger op een Dominicaanse achtergrond van deze keuze.

³ In dit verband is het aardig om te constateren dat ruim 50 jaar later in de Sint Jan te Gouda door Crabeth een andere visie over Heliodorus werd getoond, namelijk het verwijderen van onreine personen uit de tempel: dit glas dient immers als pendant tegenover de verdrijving van de kooplieden uit de tempel door Jezus aan de ander zijde van deze kerk.

die tijd niet ongebruikelijk was, maar wel in de loop van de zestiende eeuw zou verdwijnen. Historische betrouwbaarheid, waarin eenheid van tijd en plaats een belangrijke rol moest spelen, werd immers na Rafael tot norm verheven.⁴ Vasari geeft een levendige beschrijving van dit fresco, waarin hij wijst op de joodse eredienst met de ark en de kandelaar, waar Onias vurig bidt. Paus Julius links, gedragen door de destijds levende palfreniers (sic Vasari) en aan de rechterzijde een geharnaste ruiter, vergezeld door twee mannen en Heliodorus die op de grond ligt.⁵

Er zijn elementen in dit fresco die duidelijke reminiscenties oproepen aan de antieke oudheid. De tempel heeft een opvallende architectuur die bepaald minder doet denken aan een joodse tempel, maar meer aan Romeinse koepels.⁶ John Shearman heeft hiervan

FIGUUR 1 PROJECTIE
ARCHITECTUUR IN DE
VERDRIJVING VAN HELIODORUS

een plattegrond gemaakt, zie Figuur 1,⁷ die inzicht geeft in de door Rafael bedachte bouwconstructie. Weergegeven is een bovenaanzicht van de drie koepels en de tegelvloer; de beschouwer bevindt zich aan de gene zijde van de vloer. De koepels roepen associaties op met die van de San Marco, van het Sancta Sanctorum en van de tweede joodse tempel met de gouden koepel in Jeruzalem, die alle schatplichtig zijn aan het Pantheon (zie bijlage). Dit type koepelkerk kwam niet veel voor, maar in Venetië onderging de San Salvador een forse renovatie die door Spavento vanaf 1506 uitgevoerd werd (zie Figuur 3).⁸

Een duidelijke verwijzing naar de antieke oudheid vormen de twee Korinthische kapitelen op de zuilen die de voorste koepel ondersteunen. De reconstructie met halfzuilen aan de voorzijde spoort niet helmaal met de voorstelling, waarin een toeschouwer zich vastklemt aan de linkerzuil, wat bij een halfzuil geen eenvoudige zaak is.

De ruitergroep vormt ook een intrigerend vraagstuk. Shearman wijst op een kopie van een Rafaeltkening van Sint Joris(1506) en inderdaad lijken sommige delen zoals het hoofd van het paard en de helmversiering sterk op die van de hemelse ruiter.

⁴ Kempers, Bram, 'De historische verbeelding van Rafael', *Spiegel Historiael* (2000), p.149.

⁵ Vasari, Giorgio, *De levens van de grootste schilders, beeldhouwers, beeldhouwers en architecten* Amsterdam 1550/2007 p. 45

⁶ In de Renaissance was de antieke bouwstijl ook maatgevend omdat men veronderstelde ook de tempel van koning Salomo in deze stijl gebouwd was.

⁷ Shearman, John, *The expulsion of Heliodorus*, Roma 1983 p. XXXI.

⁸ Pevsner, Nikolaus, *Europese architectuur*, Rotterdam 1991 p. p. 200, 201.

FIGUUR 2 VERGELIJKING HEMELSE RUITER MET TEKENING SINT JORIS

Maar de kleding van de ruiter en van Heliodorus vertonen duidelijk Romeinse kenmerken. Het gouden hoofddeksel – afgezien van het helmtteken – lijkt op een Romeinse helm, zoals opgebaggerd uit de Rijn bij Maurik. Ook de tunica, borstkuras en schoeisel zijn niet

middeleeuws en getuigen van kennis van Romeinse kledij. Deze wetenschap was op zich gemakkelijk te verkrijgen via de vele sculpturen uit de antieke oudheid in Rome. De gekromde benen van de berijder kunnen wijzen op het rijden zonder stijgbeugels wat een Romeinse gewoonte was. In de

Middeleeuwen reed men met gestrekte benen en stijgbeugels zoals ook van de tekening van Sint Joris zien valt.

Zo zijn er vele opmerkingen te maken over de andere objecten⁹, die telkenmale getuigen van de nauwkeurigheid waarmee Rafael te werk ging om de historische werkelijkheid, voor zover in die periode bekend, te benaderen.

Evenzeer vermoedt men dat enkele afgebeelde personen, afgezien van de paus, ook geportretteerd zijn naar het leven. Het bestek van dit werkstuk laat evenwel niet toe hier verder op in te gaan en vormt een onderwerp dat ook minder te maken heeft met de antieke oudheid.

Rafaël heeft intensief Romeinse monumenten en Romeinse teksten bestudeerd, wat onder meer tot gevolg had dat hij in 1515 tot prefect van de antieke oudheden benoemd werd.¹⁰ Ook dit fresco is een bewijs van zijn kunde en kennis van de Romeinse architectuur en cultuurgeschiedenis.

⁹ Te noemen valt de kandelaar, de ark, kledij van Onias.

¹⁰ Ames-Lewis, Francis, *The intellectual life of the early Renaissance artist*, New Haven 2000 p. 140.

Literatuur

- Ames-Lewis, F., *The intellectual life of the early Renaissance artist*, New Haven 2000
- Ettlinger, H. S., 'Dominican influences in the Stanza della Segnatura and the Stanza d'Elidoro', *Zeischrift zur Kunstgeschichte* Nr. 46 (1983), pp. 176-186
- Kempers, B., 'De historische verbeelding van Rafael', *Spiegel Historiael* Nr. 35 maart-april (2000), pp. 146-153
- Nesselrath, A., 'Lotto as Raphael's collaborator in the Stanza di Elidoro', *The Burlington magazine* Nr. CXLVI November (2004), pp. 732-741
- Pevsner, N., *Europese architectuur*, Rotterdam 1991
- Redig de Campos, D., *Raffaello nelle stanze*, Milano 1965
- Rohlmann, M., ' "Dominus mihi adiutor": Zu Raffaels Ausmalung der Stanza d'Elidoro unter den Päpsten II. und Leo X.' *Zeitschrift für Kunstgeschichte* Nr. 59 (1996), pp. 1-28
- Shearman, J., 'A drawing for Raphael's 'Saint George'', *The Burlington magazine* Nr. 958 (1983), pp. 15-25
- Shearman, J., *The expulsion of Heliodorus*, Roma 1983 (Raffaello a Roma)
- Vasari, G., *De levens van de grootste schilders, beeldhouwers, beeldhouwers en architecten 1550/2007*

Bijlage

FIGUUR 3 SANCTA SANCTUORUM

FIGUUR 4 SAN MARCO

FIGUUR 5 SAN SALVADOR

FIGUUR 6 ALBERTI, DE RE AEDIFICATORIA, IX (± 1450)

